

KERNAVĖ – „INOVACINIO KIEMO GALIMYBĖS“?

Trys dešimtmečiai archeologinių tyrinėjimų viename informatyviausių mūsų proistorės paminklų – Kernavėje – suteikia galimybę iliustruoti įvairių epochų bendruomenes įvairiais aspektais. Itin turtingas XIII–XIV a. Kernavės paveldas – penkių piliakalnių gynybinė sistema, apatinis bei viršutinis miestas, kapinynas. Visi šie paminklai yra daugiau ar mažiau tyrinėti. Žinant istorinių šaltinių, nušviečiančių ankstyvasias miestietiškas bendruomenes Lietuvoje stoką bei fragmentiškumą, archeologinių tyrimų rezultatai tampa bene patikimiausiu to meto liudiniu. Tik atidi bei detali archeologinių tyrinėjimų teikiamos informacijos analizė suteikia galimybę apibūdinti XIII–XIV a. Kernavės bendruomenę. Būtent tai ir pabandžiau atlikti analizuodamas to meto Kernavės kapinyno ir pačio miesto tyrimų rezultatus¹. Kiek archeologų įdirbis svarbus istorikams interpretuojant fragmentišką, ne kartą perrašytą ir dažniausiai priešišką Lietuvos valstybingumui informaciją istorijos šaltiniuose, įsitikinau perskaitęs A. Dubonio recenziją, skirtą mano studijai „Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje“*. Beje, tai nėra pirmoji šio veikalo recenzija².

Džiugios mintys, jog pagaliau istorikas atsuko į archeologiją ir konstruktyvus disputas nušvies Kernavę ryškesnėmis spalvomis, blėso su kiekvienu perskaitytu recenzijos puslapiu. Galiausiai buvau priverstas traukti savo veikalą iš lentynos, vėl versti puslapį po puslapio ir ieškoti kaip kokiame nepatikimame istorijos šaltinyje recenzento tarp eilučių pastebėtų įžvalgų.

Kaip ir dera, recenzijos pirmuosiuose pusla-

piuose nupasakojama darbo struktūra, pagrindiniai teiginiai. Tačiau jau čia buvau nustebintas nepelnytai laurais. Rašoma, jog pirmajame skyriuje „Istorinis kontekstas“ išsamiai aptariu Kernavės kapinyno etninę priklausomybę. Nedrįščiau šiuo klausimu būti išsamus ir šiandien. Deja, archeologijos mokslas mums tokių galimybių nesuteikia. Šia tema minėtame skyriuje yra vienintelis sakinys: „Autoriaus nuomone, tai yra vietos gyventojų – kernaviškių palikimas“³, turint omenyje, jog tyrinėti kapai yra skaitlingos bendruomenės, egzistavusios čia visą viduramžių Kernavės gyvavimo laikotarpį, palikimas. Nei etninė, nei konfesinė palaidotųjų priklausomybė tuo nekonstatuojama, nors istorikas čia, matyt, išvelgia paslėptą ir užkoduotą potekstę. Skyriuje paaiškinu, kodėl atsiskau dogmatiniu tapusio teiginio, jog visi nesudeginti ir anapilin išlydėti mirusieji pagoniškoje Lietuvoje buvo kitataučiai ir kaip taisyklė stačiatikiai rusai. Tokiu atveju nebelieka Lietuvoje erdvės nuo rusų ir vokiečių ordinų pasitraukusiems žiemgaliams, jotvingiams. Taip pat kvestionuojama bet kokia religinių reformų galimybė tarp pačių lietuvių. Kaip minėtame skyriuje, taip pat ir šiose eilutėse noriu pabrėžti, kad klaidingi ir ydingi yra bandymai nevietinės kilmės juvelyrinius dirbinius miestietiškoje bendruomenėje beatodairiškai sieti su menama jų savininkų tautybe. Kitas įnešantis painiavos istorinės minties kraštutinumą, beje akivaizdus ir aptariamojoje recenzijoje, yra religinių pažiūrų, kartu ir laidosenos sutapatinimas su etniškumu. Juk nežinia, kiek, tarkim, jotvingių pomirtinio pasaulio samprata buvo paveikta krikščioniškosios kultūros rusiškųjų miestų Nemuno aukštupyje.

Recenzijos pastraipoje, skirtoje skyriui „Miestas ir kapinynas“ A. Dubonis, beje, be nuorodos į puslapį, rašo „...pagaliau nedegintų kūnų laidoti-

* Žr. šiame leidinyje, p. 259–264 (red. past.).

¹ Vėlius G. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a. Vilnius, 2005.

² Kuncevičius A. Prabyla senosios Kernavės miestiečiai // Lietuvos istorijos studijos. Vilnius, 2006. T. 17, p. 115–119.

³ Vėlius G. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a. Vilnius, 2005, p. 12.

jimas, – autorius dar kartą pabrėžia, – tuo metu lietuviams beveik įprastas.“ Manyčiau, jog norint tokią tezę ne kartą pabrėžti, reiktų būti įsitikinus savo teisumu ir žinoti ne vieną neatremiamą argumentą. Suabejojęs, jog galbūt toks perdaug drąsus ir nepasvertas teiginys vis dėlto buvo išsakytas, bergždžiai savo paties tekstą perskaičiau dar kartą. Tiesa sakant nesuprantu, kodėl yra bandoma pripiršti nepakankamai pasvertų ir baigtinių išvadų autorystę. Matyt, ši mintis recenzentui kilo perskaičius sakinį „Taigi tai, kad mirusieji buvo laidoti nedeginti, visiškai nereikia, kad jie krikščionys arba ne lietuviai“. Tuo tarpu šiame skyriuje išsakyti pastebėjimai, kuo skiriasi XIII–XIV a. Kernavės kapinynas nuo to paties laikmečio stačiatikių kapinių, recenzento liko „nepastebėti“.

Analizuodamas plačiausią knygos skyrių „Kapai ir įkapės“, skirtą kapinyno, laidosenos ir įkapių struktūrinei analizei, recenzijos autorius vėlgi aktualizuoja mirusiųjų pasaulį, kaip neišsemiamą krikščioniškos ir slaviškos Kernavės praeities lobyną. Esu priverstas cituoti recenzento pateiktas ir kaip mano išsakytas mintis „Jų [apgalvių] plokštelių puošiamos krikščioniškais palmetės, lelijos, „žengimo dangun“, kryžiaus, liūto simboliais, kuriuos autorius vadina pagoniškais, nors jų šaknys aptinkamos krikščioniškoje Bizantijoje ir Kijevo Rusijoje (p. 48–49)“. Čia vėlgi akivaizdžiai prasilenkiama su tiesa – krikščioniškų simbolių ar net siužetų pagoniškais nevadinu, atvirkščiai, bandau atsekti jų kilmę, kuri, be abejo, yra krikščioniška ir pateikiu rusų profesoriaus akademiko B. Rybakovo jų simbolinės reikšmės aiškinimus. Jo nuomone, Aleksandro Makedoniečio „žengimo dangun“ vaizdinys plačiai žinotas Europoje ir Artimuosiuose rytuose, slaviškų papuošalų ornamentikoje įgavo kitą prasmę. Jis buvo suvokiamas kaip pagoniško, suteikiančio malonę, duodančio (deus da-

tor), saulės dievo simbolis⁴. Kad savo kilme krikščioniški simboliai slaviškoje pagoniškų šaknų nepamiršusioje terpėje pirminę prasmę prarado, B. Rybakovas konstatuoja analizuodamas ir kitus ant Kernavės apgalvių plokštelių aptinkamus simbolius. Vis dėlto, matyt, recenzijos autoriaus nuomone, Aleksandro Makedoniečio žengimo dangun siužetas kaip ir liturginė palmės šakelės prasmė XIV a. į kernaviškių atmintį vėl sugrįžta. Nagrinėdamas plokšteles dekoruojančius simbolius suabejojau, ar įstrižas kryželis su skersinukais kryžmų galuose, apgalvio savininkės buvo suvokiamas kaip krikščioniškas simbolis. „Vargu ar kryželiais dekoruotas plokšteles galima sieti su krikščioniška simbolika. Kryžius, o ypač svastika, buvo pagoniškas soliarinis simbolis“⁵. Matyt, neatsitiktinai recenzijoje neužsimenama apie kitą ant Kernavės apgalvių, beje ir ne tik ant jų, aptinkamą kryžiaus tipą – į kairę ir į dešinę besisukančias svastikas. Kadangi šio simbolio su prieš kelis šimtmečius apkrikštytais slavais susieti niekaip neišeina, jo buvimo fakto recenzijos autoriaus paprasčiausiai nemini.

Aptaręs darbo skyrius recenzentas pakartoja pagrindines išvadų tezes ir suabejoja jų pagrįstumu, kadangi, jo manymu, trys esminės modelio konstrukcijos „...išgautos po paviršutiniško, giliau neapmąstyto nekernavietiškų istorinių ir archeologinių šaltinių tyrimo ir jų palyginimo su Kernavės duomenimis“. Taigi kas yra tos trys ginčijamos „konstrukcijos“: lietuvių deginimo paprotys ir jo kaita XIII–XIV a., jotvingiai Kernavėje, viduramžių miestas.

Į lietuvių degintinių kapų egzistavimo XIII–XIV a. klausimus recenzentas nemato prasmės veltis, „...nes Gintauto Zabelos straipsnis apie tai yra išsamus ir giliai pagrįstas.“ Šiuo atveju tikrai neverta šio klausimo plėtoti, kadangi prof. A. Luchtano ir mano nuomonės apie šį straipsnį

⁴ Рыбаков Б. Язычество древней Руси. Москва, 1987, p. 641.

⁵ Vėlius G. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a. Vilnius, 2005, p. 49.

jau yra publikuotos⁶. Norėčiau tik reziumuoti, jog mūsų manymu, inhumacinės laidosenos tradicijos rytų Lietuvoje galėjo plisti ir anksčiau, tai yra iki oficialaus krašto krikšto 1387 m. Pastarųjų metų L. Girlevičiaus ir R. Žukovskio archeologiniai tyrinėjimai Verkiuose greta Vilniaus šią tradiciją puikiai iliustruoja. Čia aptikti XIV a. pirmąją pusę datuoti vyro ir moters griautiniai kapai. Kaip ir Kernavės kapinyne, moteris buvo padabinta apgalviu dekoruotu svastikos simboliais, kape surastas stiklo karoliukų kaklo vėrinys, du žiedai pinta priekine dalimi, pora juostinių apyrankių, trys simboliniai raktai bei peiliukas. Vyras palaidotas su baltiška pasagine sege zoomorfiniais galais, į kapą įdėtas kapšelis su sidabrinėmis lietuviškų ilgųjų fragmentais, skiltuvas, skustuvas. Greta vyro kapo aptiktas kirvis bei ietigalis. Taigi, matome be abejo vietinių lietuvių turtingus griautinius kapus oficialiai dar vis pagoniškoje Lietuvoje.

Recenzijoje teigiama, jog aš „...kaip nepatikimus iš mokslinės apyvartos „šluoju“ istorijos šaltinių liudijimus apie lietuvių mirusiųjų deginimo paprotį“. Vėlgi suskumbama pabrėžti, kad „Diskusijos čia nereikia nes trumpos recenzijos šios problemos gražinimui į teisingą orbitą per maža,...“. XIII–XIV a., tai yra amžininkų, istorijos šaltinių liudijimų apie lietuvių mirusiųjų deginimo paprotį aš „nešluoju“, o konstatuoju, kad jų paprasčiausiai nėra. Turime tik amžininkų pasakojimus apie tai, kaip buvo laidojamos išskirtinės asmenybės – mūsų kunigaikščiai. Istorijos šaltiniai nemini tarp lietuvių įsigalėjusio visuotinio mirusiųjų deginimo papročio, ko negalima pasakyti apie prūsus ir kuršius. Šia tema esu paskelbęs straipsnį⁷, todėl nenorėdamas gaišinti skaitytojo toliau nesiplėsiu. A. Dubonis primena, jog yra daugiatomis „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ rinkinys, kuris, be-

je, ir tapo mano pagrindiniu pagalbininku ieškant istorinių mirusiųjų deginimo liudijimų rytų Lietuvoje. Kartu norėčiau išreikšti didžią pagarbą ir padėką jo sudarytojams. Recenzento rekomendacija, ieškant pagonių lietuvių kūnų deginimo papročio paminėjimų naudoti visą daugiatomį, suponuoja mintį, kad kreiptinas dėmesys ir į vėlesnius šaltinius, kuriuose, mitologijos tyrinėtojų nuomone, lietuvių – žemaičių ar kitų baltų tarpgentiniai pasaulėžiūriniai skirtumai nebeišskiriami. Tik taip galiu paaiškinti recenzento minimus neva gausius ir mano „nušluotus“ istorijos šaltinių liudijimus apie lietuvių mirusiųjų deginimo paprotį. A. Dubonio nuomone, „*Kai kurie vertingi duomenys vis dėlto nepateko į rinkinį. 1375 m., po nesėkmingo puolimo Upytės žemėje, Livonijos krašto maršalas sudegino apie 25 nuo lietuvių žuvusius karius...*“. Tai yra neva „neabejotinas lietuviško papročio pritaikymas kryžiuočių karo žygyje“. Kažin kokia būtų Popiežiaus nuomonė apie tarp ordino brolių taikomą neva lietuvių mirusiųjų deginimo paprotį... Šiuo atveju matome stebėtiną istoriko gebėjimą skaityti „tarp eilučių“. Maža to, išvalgos stoka priperšama ir „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ sudarytojams, lyg pats rinkinio pavadinimas nesuponuotų jo turinio. Manychiau, jog sunkiai suprantamas šio Hermano Vartbergės Livonijos kronikos karinių veiksmų epizodo paminėjimas A. Dubonio recenzijoje atspindi realią to meto istorijos šaltinių mininčių deginimo paprotį tarp lietuvių „gausą“.

Recenzentui atrodo, „...kad autoriaus taikomai tyrimo koncepcijai būtinai reikėjo taip interpretuoti istorijos šaltinius, kad tarp lietuvių deginimo papročio neliktų nuo Kernavės miesto atsiradimo laikų, kad per Paskutinio teismo dieną kernaviškiai prabiltų lietuviškai, o ne, gingdie! – rusiškai“. Į šį literatūrinį

⁶ Luchtanas A., Vėlius G. Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo tradicijos Rytų Lietuvoje problematika dr. G. Zabičios straipsnyje „Laidosena pagoniškoje Lietuvoje“ // *Archaeologia Lituana*. Vilnius, 2002. T. 3, p. 157–161.

⁷ Vėlius G. Istoriniai šaltiniai apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje, išimtytys ar taisyklė? // *Lituanistica*. Vilnius, 2001. Nr. 1 (45), p. 65–72.

ekskursą galiu atsakyti tik citata iš recenzuojamo veikalo. „Neaišku, ar kapinyne jau laidota Mindaugo laikais. Gali būti, kad tada dar dominavo mirusiųjų deginimo paprotys arba čia buvo laidojami tik kitataučiai krikščionys“. Beje, kad per Pasutinio teismo dieną kernaviškiai prabiltų lietuviškai taipogi nemanau, kadangi tokios dienos pagonių lietuvių pomirtinio pasaulio sampratoje nebuvo.

Išdėscius „svarius“ pirmosios „konstrukcijos“ – „lietuvių deginimo paprotys ir jo kaita XIII–XIV a.“ silpnumo argumentus einama prie antrosios – jotvingių buvimo Kernavėje klausimo. Čia recenzijos autoriaus nuomone „...*neriekia archeologo kvalifikacijų...*, kad pastebėti jog „*Kriveikiškių kapai nuo jotvingių kapų Baltarusijoje (Nemuno aukštupyje) skiriasi kaip diena nuo nakties*“. Šiuos pastebėjimus ir kai kuriuos „nepastebėjimus“ norėčiau aptarti detaliau. Kaip vienas esminių skirtumų akcentuojamos akmenų krūsnys žyminčios jotvingių kapo vietą ir jų nebuvimas Kernavės kapinyne. Manau, kad jotvingiai įsiliedami į Kernavės etninį substratą nebūtinai turėjo išsaugoti visus, anksčiau praktikuotus laidojimo ritualus. Be to, Kernavės kapinyne teritorijoje vėlesniais laikais buvo įsikūrusių sodybų, laukas ne kartą artas dar tarybiniais kolūkio laikais, taigi antžeminės kapų konstrukcijos išlikti negalėjo. Recenzentas kaip vieną iš skirtumų mini jotvingišką tradiciją mirusiųjų iš visų pusių bei viršaus uždengti lentomis. Tokia pati tradicija yra konstatuota ir Kernavės kapinyne, taip pat ir tam tikros apeigos susijusios su ugnimi⁸. A. Dubonis rašo, kad „*Kitaip nei čia (Kernavės kapinyne), mirusieji jotvingiai galva buvo orientuojami į visas Pasaulio šalis (nors vyraujantis orientavimas į vakarus)*,...“. Būtent Kernavėje, taip pat jotvingių laidojimo paminkluose dominuoja vakarinė laidojimo kryptis. Tiesa, kai kuriuose pa-

minkluose yra išimčių, keli mirusieji palaidoti galvomis į šiaurę arba į pietus. Bet teiginys, kad „jotvingiai galva buvo orientuojami į visas Pasaulio šalis“ yra mažų mažiausiai klaidinantis. Apskritai, šiuo atveju mirusiųjų orientacijos ypatumai kaip etniškumo argumentas yra netaikytinas. Yra šiuo klausimu įvairiausių nuomonių, pavyzdžiui, kad mirusieji buvo orientuojami į artimiausią dykrą, kuri asocijuodavosi su Anapiliu. Faktas tas, kad tiek jotvingių, tiek XIII–XIV a. Kernavės kapinyne mirusieji nebuvo orientuojami tiksliai ir tvarkingai į vakarus, kas yra būdinga krikščioniškose kapinėse, kad ir toje pačioje Kernavėje, greta buvusios pirmosios bažnyčios. Stebina ir kitas recenzento „argumentas“, „...*, jų kapuose Baltarusijoje randamos rimtos vyriškos įkapės: ietys, įvairios paskirties kirviai ir įvairaus dydžio peiliai*“. A. Kviatkovskaja, kurios monografija A. Dubonis ir remiasi, apibendrina 160 jos manymu jotvingiškų kapinyne su akmeninėmis krūsnimis duomenis⁹. Juose buvo aptikti šeši ieigtaliai, keletas įvairios paskirties, kaip pats recenzentas pastebi, kirvių ir buitiniai peiliai, kurių vienas traktuotinas kaip kovinis. Tai kažkodėl įvardijama kaip rimtos vyriškos įkapės, rodančios aiškų Kernavės kapinyne ir jotvingiškų kapų skirtumą. Laikantis „sausos“ procentinės išraiškos, Kernavėje, kape 160, palaidotas vyras su pusės metro ilgio kovos peiliu jotvingiškų kapinyne kontekste yra labai reikšmingas. Beje, pati monografijos, skirtos jotvingių kapams, autorė pažymi, kad „Baltarusijos teritorijoje esančiuose kapinyuose su akmenimis krautais kapais kariauninkų kapų šiandien neaptikta“¹⁰.

„*Kernavės miesto ir Nemuno aukštupio kapų žmonės buvo skirtingų socialinių ir etninių bendrijų atstovai. Juos tevienijo nešiojami panašūs juvelyrkos dirbiniai su aiškiais krikščioniškais simboliais*“.

⁸ Vėlius G. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a. Vilnius, 2005, p. 28.

⁹ Kviatkovskaja A. Jotvingių kapinyne Baltarusijoje (XI a. pab.–XVII a.). Vilnius, 1998, p. 22.

¹⁰ Ten pat, p. 20.

Perskaitęs šią recenzento mintį turiu nurodyti panašų, o gal net identišką dirbinį. Tai Kernavėje, kape 254 ir greta dabartinės Lietuvos–Baltarusijos sienos esančiame Kuklių kapinyne, kape 8, aptiktos apgalvio plokštelės su svastikos simboliu. Vizualiai dirbiniai identiški, gali būti, kad pagaminti naudojant tą pačią matricą. Kiek jotvingių kapinynuose surasta kryželių, suskaičiuoti užtektų vienos rankos pirštų. O ir tie patys buvo aptikti kaklo apvarose kaip vienas iš dekoru elementų. Vis dėlto Kernavės kapinyne palaidotos bendruomenės artimumą jotvingiams aiškiai rodo ne pavieniai dirbinių tipai, tarkim, kryželiai, kurie būdingi plačiam krikščioniškos Europos regionui, o kapų inventorių visuma ir analogų kitur neturintys dirbiniai. Iškalbingiausi šiuo atveju yra moterų kapuose aptinkami apgalviai. Kapai su akmeninėmis krūsnimis žinomi plačiame Nemuno baseino aukštupio regione, tiek kairiajame, tiek ir dešiniajame upės krantuose. Tačiau kapynai, kuriuose aptikta didžioji dalis apgalvių – 40 (iš viso apie 50), išsidėstę kompaktiškoje teritorijoje dešiniajame Nemuno krante, Katros upės baseine. Laidojimo paminklų kilmė bei etninė priklausomybė kairiajame Nemuno krante dar diskutuotina, o minėtas Katros upės baseinas laikomas baltišku. V. Sedovas šią akmenimis apkrautų kapų grupę laiko jotvingių genties – dainavių – palikimu ir mano, kad tai yra anksčiau buvusių jotvingiškų akmeninių pilkapių evoliucijos rezultatas¹¹. Lietuvoje daugiausiai apgalvių aptikta Kernavėje. Apgalviai surasti periferiniuose laidojimo paminkluose sudaro mažumą ir nėra tokie puošnūs. Tuo tarpu jotvingiškame krašte situacija priešinga. Visi apgalviai iš metalinių plokštelių žinomi iš paminklų, nutolusių nuo di-

desnių centrų, o miestų kapinynuose – Naugarduke surastas tik vienas šio tipo papuošalas¹². Tokią situaciją galime paaiškinti tuo, kad Gardinas, Naugardukas ir kiti šio regiono didesni centrai buvo rusiški ir krikščioniški. Čia įkapių dėjimo į kapus tradicija reiškėsi labai silpnai. Tuo tarpu Kernavė buvo vienas iš bent jau oficialiai pagoniško krašto – Lietuvos centrų. Todėl čia, nors mirusieji jau laidoti nedeginti, tačiau vis dar su sąlyginai gausiomis įkapėmis¹³. Kernavės kapyną ir jotvingių kapus su akmeninėmis krūsnimis sieja ne tik apgalviai. Būdingiausi kapų inventoriai Kernavėje ir jotvingių laidojimo paminkluose yra labai artimi. Vyrų kapai skurdūs, dažniausiai radiniai – tai diržų grandys, buitinės paskirties peiliukai, kartais skiltuvai, žiedai. Moterų kapai turtingesni, juos jungia minėti apgalviai, auskarai, kaklo vėriniai, apyrankės, žiedai, simboliniai raktai, peiliai ir kitos įkapės. Atkreiptinas dėmesys į kapuose aptinkamus dirbinius, kurie neturi analogų niekur kitur. Tai ažūriniai sidabriniai žiedai su stiklo akimis, pagaminti naudojant sudėtingą filigraninio siūlo litavimo technologiją. Trys šio tipo žiedai aptikti Kernavės kapinyne, dar trys taipogi Kernavėje, kapinėse prie bažnyčios, ir vienas analogas surastas jotvingiškame Venzovščinos kapinyne, dešiniajame Nemuno krante¹⁴. Unikali Kernavės kapinyne kape 24 aptikta odinė adatinė, ant kurios žalvarine juostele „išsiuvinėtas“ išpūdingas augalinis ornamentas. Tokia pačia technika dekoruotos trijų peiliukų makštys. Analogiška technika puoštas peilių makštis teko matyti tik jotvingių laidojimo paminkluose. Taigi, daugelis įkapių, būdingų tiek jotvingių laidojimo paminklams, tiek Kernavės kapinynui (žiedai pinta priekine dalimi, žiedai

¹¹ Седов В. В. Ятвяжское племя Деинова // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. Москва, 1968. Вып. 113, р. 26–28.

¹² Павлова К. В. Могильник на территории окольного города древнего Новогрудка // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. Москва, 1967. Вып. 110, р. 38–39.

¹³ Vėlius G. XIII–XIV a. Kernavės kapinyno apgalviai // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2001. T. 21, p. 393.

¹⁴ Kviatkovskaja A. Jotvingių kapynai Baltarusijoje (XI a. pab.–XVII a.). Vilnius, 1998, p. 91.

praplatinta priekine dalimi, simboliniai raktai, tam tikri auskarų tipai, juostinės apyrankės ir kt.) aptinkamos visame to meto baltiškame regione. Tačiau kai kurios įkapių grupės būdingos tik šiems laidojimo paminklams ir rodo juos palikusią bendruomenių betarpišką ryšį.

Trečioji recenzento kritikuojama konstrukcija yra miestas. Retoriškai klausinama, „*Ar atrastieji archeologiniai paminklai leidžia Kernavę vadinti viduramžių miestu?*“. Ir atsakoma, „*Kernavėje surastas ne miestas, bet socialiai įvairi, iš kelių gyvenamųjų židinių susidariusi gyvenvietė, kuri gali būti vadinama miesto užuomazga.*“ Kas tie keli gyvenamieji židiniai ir kada miesto užuomazga tampa miestu, taip ir lieka neaišku. Rašydamas studiją apie Kernavės miesto bendruomenę sąmoningai vengiau į aklavietę vedančios miesto sąvokos taikymo polemikos. Tarkim, klausimas, kada Vilniaus gyvenvietė tapo Vilniaus miestu, skamba kvailokai, kadangi miesto atsiradimą suponuoja visuma ilgalaikių procesų, o ne kokios nors lemtingos istorinės datos. Iš kitos pusės, nelygu kaip tyrėjas viduramžių miestą supranta ir kokie dėmenys aktualizuojami. Jei vertinimo kriterijus yra krikščioniškasis viduramžių Europos miestas neišivaizduojamas be mūro, gynybinės sienos ir viską vainikuojančio bažnyčios bokšto, šią temą galime laikyti išsemta. Tačiau vertindamas baltiškąjį ir vis dar pagoniškąjį kontekstą, skaitlingos neagrarinės bendruomenės buvimą, o ir patį miestą suvokiu kiek kitaip. Kadangi miesto kriterijų tema verta ne vienos mokslinės studijos, šiuo atveju norėčiau atkreipti dėmesį tik į recenzijoje išsakytus dalykus. A. Dubonis rašo, kad „*XIII–XIV a. gynybiniai gyvenviečių su pilimis įtvirtinimai Lietuvoje buvo taisyklė...*“. Taip, tačiau Kernavės keturių ar net penkių piliakalnių gynybiniam kompleksui toli gražu neprilygsta nė viena iš jų, tą patį galime pasakyti ir apie to meto Nemuno aukštupio miestus. Beje, baltarusių archeologams nekyla mintis jų vadinti miestų užuomazgomis. Toliau recenzentas, kaip argumentą Kernavės miesto nenaudai, pateikia šią mintį: „*..., gatvių struktūrą, amatininkus turėjo dau-*

guma didesnių pilių papilii, tarp gyvenviečių egzistavo prekių mainai su juos organizuojančiais prekeiviais...“. „Dauguma“ didesnių to meto pilių, turėjusių kažką panašaus į gatvių struktūrą, yra vienintelis Vilniaus miestas. O pastaraisiais metais vos ne kiekvienoje Kernavės sodyboje aptinkami sidabrinių lietuviškųjų ilgujų fragmentai turbūt simbolizuoja prekeivių organizuojamus prekių mainus tarp gyvenviečių...suprask keičiu vašką į kailius ar panašiai. Pats recenzentas pastebi, jog „*Pirmieji Lietuvos pirkliai su kilmės atribucija buvo kernaviškiai – Rygoje įsiskolinę vaško pirkliai...*“. Bet kodėl mes nematome pirklių iš kitų, J. Dubonio nuomone, lygiaverčių Kernavei „*įtvirtintų gyvenviečių su pilimis*“. Tęsiant pirklių luomo temą be galo įdomus kitas recenzento minties ekskursas. Kaip svarbus Kernavės kapyne palaidotųjų socialinis akcentas nurodomas ginklų nebuvimas kapuose. „*Tai negalimas dalykas, nes visi tų laikų vyrai turėjo būti su ginklais, net pirkliai ir miestiečiai*“ – rašo recenzentas. Ši mintis pagrindžiama nuoroda į rygiečių skundą Vitebsko kunigaikščiui, kuriame užsimenama, kaip Rygos miestietis išėjo pas lietuvius prie Vitebsko pirkti mergų vergių prisisegęs kalaviją, kaip įprasta daryti. Šiuo atveju būtų suprantama nuoroda į bent vieną to meto pirklio palaidoto su kalaviju kapą. Taigi, vadovaujantis recenzento logika, tais, o ir kitais laikais tikrų vyrų rytų Lietuvoje buvo keturi. Vienas krito galbūt klajoklio strėlės pakirstas VI a. ir ilsisi Taurapilio pilkapyne (Utenos r.), po vieną vyrą su kalavijais palaidota Žvirblių bei Rokantiškių X a. pilkapiuose (Vilnius), ketvirtas kartu su kalaviju anapilin iškeliavęs vyras aptiktas XV a. kape, Krūminių senkapyje (Varėnos r.). Tiesa, vargu ar bent vienas jų buvo pirklys.

Kernavės svarbą valstybiniu lygmeniu savo monografijoje taikliai apibrėžia pats recenzijos autorius. „Traidienio Lietuvos teritoriją apibrėžti nesunku. Jam valdant etninės lietuvių žemės sulydomos į vientisą masę, o aiškus politinis, administracinis ir prekybinis jų centras buvo

Kernavė¹⁵. Kad Kernavė nebuvo tikrai vienas iš centrų pabrėžiama kitu sakiniu „Kartu galima pasakyti, kad Lietuvos valdovas iš valstybėje kieminėjančio „keliautojo“ pamažu darėsi nuolatinę rezidenciją turinčiu monarchu“¹⁶. Vis dėlto akivaizdu, kad didesnė neagrarinė amatininkų bei pirklių, neduok Dieve laisvų, bendruomenė niekaip netelpa į A. Dubonio pateikiamą „...modernią, karinius poreikius atitinkančią socialinę, politinę, teritorinę ir ūkinę struktūrą – valdovo kiemą“¹⁷. Todėl Kernavės miestas, be galo vertingas archeologų atradimas, virto „inovacinių kiemo galimybių visuomenėje ir krašte“ pavyzdžiu, o didžioji dalis jo gyventojų „labai žemos socialinės padėties“ rusais.

Recenzijos autoriui konstatavus, kad „*kapinyne laidoti į Kernavę iš Nemuno aukštupio perkelti stačiatikiai rusai. Labai žemos socialinės padėties rusai*“, beliko tik jų „apgyvendinimo“ problema. Kadangi tiek apatinio, tiek viršutinio Kernavės miesto archeologiniai tyrinėjimai aiškesnių skirtumų tarp juos palikusių bendruomenių neparodė, A. Dubonis griebiasi gyvenimo komforto sampratos. Nurodoma, jog aš neakcentavau svarbių Kernavės socialinės topografijos faktų. Rašoma, jog „*Žemutinis „miestas“ stovėjo šlapiame durpiname Neries senvagės raiste, jo gyventojai kasmet kentėdavo nuo Neries potvynių. Visi kiti gyveno sausose ir gerai apsaugotose pilyse ir papiljuose*“, „– *čia sausa ir saugu*“. Recenzijos autorius leidžia suprasti, kad tie visi kiti laimingieji yra lietuviai, o Pajautos slėnyje apgyvendinti vargšai karų vergai rusai. Tenka pripažinti, kad šis Kernavės socialinės topografijos „modelis“ sukurtas nepaisant ilgamečių prof. A. Luchtano tyrinėjimų Pajautos slėnyje rezultatų ir yra iš piršto laužtas. Drėgnesnė Neris senvagė užima tik nedidelę slėnio dalį, ryškesnių potvynių ženklų tyrinėjant XIII–XIV a.

miestą nepastebėta. Būtent Pajautos slėnyje, kaip itin saugioje ir strategiškai patogioje vietoje, gyventa ilgą laiką, jau nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Čia ilgame slėnio ruože buvo išsidėsčiusios romėniško laikotarpio sodybos, medgrinda sujungtos su jau tada įtvirtintu Aukuro kalno piliakalniu. XIV a. visa slėnio dalis tarp upės ir piliakalnių buvo apgyvendinta ir dalis sodybų buvo statomos drėgnesnėje vietoje todėl, kad saugioje piliakalnių pašonėje daugiau vietos nebebuvo. Miestui plečiantis sodybas teko įkurdinti ir visiškai neapsaugotose aukštumose, tolėliau į šiaurę nuo gyvenbinių piliakalnių pylimų bei griovių. Svarbiausia tai, kad, A. Dubonio manymu, rusų apgyvendintame Pajautos slėnyje nerasta nieko, kas jį sietu su krikščionimis stačiatikiais ar kokia nors kita nebaltiška bendruomene. Atvirkščiai, juvelyro sodyboje surastas svastikos formos žalvarinis apkalas, tą patį soliarinį simbolį matome išrėžtą ant medinės ližės. Rombiniai kabučiai, plokštelinės apskritos segės bei jų gamybai skirta formelė, kaustyti žvėrių nagai... visa tai – tipiškai baltiškąją bendruomenę iliustruojantys dirbiniai. Beje, Pajautos slėnyje nerasta nė vieno taip recenzijos autoriaus sureikšminamo metalinio kryželio. Slėnyje susidurta su unikalia nei viename rusų mieste nežinota tošies ornamentavimo raginiais spaudais technologija. Trumpiau tariant, Pajautos slėnyje nėra nieko, kas jį palikusių bendruomenę nors kiek sietų su stačiatikiais rusais iš Nemuno aukštupio miestų. Nepaisant to, A. Dubonis konstruoja tolimesnę Kernavės socialinės topografijos raidą. „*Pasikrikštijimo proga gyventojai galėjo būti paleisti į laisvę. Iš šlapio slėnio jie persikėlė į aukštumas*“. Kyla klausimas, kodėl gi tokios „progos“ būti pakrikštytais neišnaudojo tie patys stačiatikiai Vilniuje? Deja, situacija nebuvo tokia idiliška, 1390 m. tiek apatinė Kernavės miesto dalis, tiek viršutinė,

¹⁵ Dubonis A. Traidenis: monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282. Vilnius, 2009, p. 161.

¹⁶ Ten pat, p. 171.

¹⁷ Ten pat, p. 155.

o ir visa piliakalnių gynybinė sistema supleškėjo po Vytauto vedinų kryžiuočių puolimo, taip pat pastebimas didelis gyventojų skaičiaus sumažėjimas. Recenzijos autoriui vis dėlto lieka „neaišku, kaip Žemutinio „miesto“ gyventojai krikščionys stačiatikiškai lietuviško. Kapuose išlikę krikščionybės ženklai labiau sako, kad netapo pagonimis...“. Aš suabejočiau, ar jie spėjo tapti tikrais krikščionimis. Ankstyviausiuose ir turtingiausiuose Kernavės kapinyno kapuose kryželių nerasta. Visi trys kaklo vėriniai su kryželiais bei du iš trijų pavienių kryželių aptikti vėlyvesniuose – 5 metų amžiaus mergaičių kapuose. Vargu, ar vaikų kapų su kryželiais dominantė yra atsitiktinė. Manychiau, kad tai sietina su krikščioniškos pasaulėžiūros plitimu Kernavės bendruomenėje. Neneigiu ir stačiatikiškos bendruomenės dalies buvimo Kernavėje galimybės, tik recenzijos autorius jos ieško aiškiai ne ten. Ne Pajautos slėnyje, o visiškai piliakalnių nesaugomoje viršutinėje miesto dalyje, pora šimtų metrų į rytus nuo „Mindaugo sosto“ piliakalnio tyrinėtoje (vad. D. Vaičiūnienė) sodyboje tarp baltiškų radinių aptikti šeši kryželiai, taip pat, be jokios abejonės, rusų miestuose pagamintų stiklinių apyrankių fragmentai. Kitas klausimas, ar konfesinė stratifikacija Kernavėje buvo tokia pat ryški, kaip kiek vėlyvesniame Vilniuje.

Įdomu tai, kad slėnyje buvus senąjį miestą mini 1522 m. Žygimanto Senojo privilegija Kernavės bažnyčiai, 1644 m. patvirtinta Vladislovo IV „pratum... inter fluvium Vilia et viam quae tendit ad Mitkiszki et ubi est navigium in fluvio praedicto versus Poporcze ubi erat antiqua civitas“¹⁸ ir

1633 m. Kernavės klebono Jokūbo Pucelevičiaus ylos su Kernavės dvaro valdytoju Mykalojumi Rymškiu dokumentai „pole, g dzie przedtym bylo stare miasto, na dole nad samą Vilią...“¹⁹. Dokumentuose Kernavė Pajautos slėnyje vadinama dideliu miestu, o po sudeginimo atsikūrusi viršutinėje Neries terasoje – tiesiog miesteliu.

Recenzijoje kritikuojamas mano vartojamas slavų terminas kaip per platus, tačiau mintis apie slovėnų, serbų ar bulgarų substrato paiešką Kernavėje kol kas kilo tik pačiam recenzijos autoriui. Kalbėdamas apie istorinį kontekstą, Nemuno aukštupio miestus, vartuju terminą *rusai*. Analizuojant to meto archeologinius dirbinius istoriografijoje dažniausiai naudojamas terminas – *slaviški*, kadangi daugelio radinių paplitimo geografija yra labai plati, jų šaknys slypi slaviškų, dar gentinių junginių, o ne valstybinių darinių teritorijose. Galbūt netinkamą terminą „Juodoji Rusia“ vartuju ne Rusijos imperijos mokslininkų, o nūdienos Lietuvos istorikų inspiruotas.

A. Dubonio recenzijoje, skirtoje studijai „Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje“, pateikiamas Kernavės miesto „modelis“, grindžiamas išmąstyta socialine topografija, yra mokslškai silpnas ir nepasvertas. Tą patį „modelį“ matome ir neseniai pasirodžiusioje A. Dubonio monografijoje, skirtoje Traidienio valdymo laikotarpiui²⁰. Autorius nematė reikalo išsiginčyti į ilgamečių tyrimų Kernavėje rezultatus, todėl jo recenzijoje pateikiamos išvados nepatikimos, archeologijos, beje, ir istorijos moksluose nenaudotinos.

Gintautas VĖLIUS

¹⁸ Mokslo akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 43. B. 202. L. 223.

¹⁹ Lietuvos valstybinis istorijos archyvas, F. 694. A. 1. B. 3277. L. 18.

²⁰ Dubonis A. Traidenis: monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282. Vilnius, 2009, p. 167–168.